REDAKTORA SLEJA
EDITORIAL

https://doi.org/10.22364/lviz.123.01
pp. 6–13

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (123) 2025

VĒSTURE UN KARŠ. PAGĀTNES TĒLRADES EKSPERIMENTI UN ZINĀTNES KULTŪRA

Ja "vēsture" tiek rakstīta, lai kalpotu kā politiskas izvēles leģitimitātes rīks, tad vēstures zinātnei steidzami nepieciešama "tehniskā apskate". Par vēstures zinātni var saukt domāšanas un rakstīšanas formas, kuras aprakstoši un tēlaini pievēršas pagātnes notikumiem, cilvēkiem un viņu darbiem. Iespējams, ja nenotiek kritiska zinātniska refleksija par "vēstures" rakstīšanu, tad pagātnes tēlrade seko kolektīvo gaidu čukstiem: tagadnes grūtības un apjukums liek gaidīt kādu, kurš manā/mūsu vietā grūto izdarīs, un tas varētu būt kāds arhetipisks varonis. Vēstures naratīvi cēlu nodomu vārdā rada šādus varoņus, to kultu, liturģiju un hagiogrāfiju. Šādiem vēstures tēlrades monstriem tuvs ir karš, cīņa, spēcīgi vārdi un nāve.

Karš Ukrainā turpinās, Krievijas politiskā elite dzenas pakaļ impērijas sapnim pāri miroņu grēdām, sagrautām pilsētām un izdedzinātai zemei. Kā karš tepat tuvumā ietekmē vēstures zinātni un vēstures domāšanas un rakstīšanas stilu, izpētes tēmu izvēli un fokusu? Vai kara iespaidā atklājas agrāk nepamanītais, šķietami nenozīmīgais, kas tagad kļūst kliedzoši redzams un svarīgs? Vai karš liek pieaugt arī zinātniekiem un beidzot atklāt, ka ir iespējams vairāk nekā 30 gadu garumā pēc valstiskās neatkarības atgūšanas, ērtuma vai naivuma dēļ, iestrēgt Krievijas impērijas vēstures naratīvos? Tieši šie naratīvi postpadomju sabiedrībā var būt un ir vēl arvien vēstures domāšanas komforta zona.

Kara troksnī rakstīta vēsture iegūst citu intonāciju. Iespējams, ka draudu un nāves tuvumā dzimst citi un tiešāki pētnieciski jautājumi par pagātni un sevi. Kad publiskajā telpā sabiezē runu un viedokļu baisās noskaņas apokalipses bibliskajos tēlos, tad karš šķiet iederīgs un iegūst pazīstamas sejas vaibstus. Precīzi termini, argumenti un racionāli spriedumi šķiet vienīgais veids, kā izskaidrot grūti

saprotamo: kāpēc notika tieši tā un tieši ar mums? Karš ir nāve un posts. Tieši tāpēc ir sarunas, tai skaitā par zinātnes kultūru Latvijā, kuras atlikt nedrīkst.

Šajā *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numurā ir iekļauti jauni pētījumi, kuru autori turpina Eiropas un Latvijas vēstures izpētē senāk aizsāktas tēmas un atklāj mums nezināmas pagātnes notikumu detaļas, piedāvā oriģinālas avotu materiāla interpretācijas un pietuvina neparastām atbildēm uz sarežģītiem jautājumiem. Austrumbaltijas kultūrtelpas formēšanās sociālo dinamiku ļauj izprast, piemēram, Lubāna ezera apkārtnē atklātās liecības par senas apdzīvotības klātbūtni: arheoloģiskais materiāls, pievēršoties atsevišķu atradumu grupām, ļauj mērķtiecīgi pievērsties konkrētām cilvēku sabiedrību sociālo, mentālo un tehnisko izpausmju jomām un formām. Keramikas darinājumu fragmentu izpēte ļauj iegūt zināšanas par trauku un citu priekšmetu materiāla apstrādes un izgatavošanas tehnoloģijām, kas palīdz datēt šo artefaktu izcelsmi ar laiku no apmēram 5500. līdz 3900. gadam p. m. ē. un identificēt piederību Narvas keramikas tradīcijai (*Kerkko Nordqvist, Aija Macāne, Irina Khrustaleva, Aivar Kriiska*). Ar alegoriju par Trojas zirgu var raksturot Lietuvas Komunistiskās partijas stratēģijas maiņu, sākot ar 1934. gadu un it sevišķi pēc Kominternes 7. kongresa, lai iekļūtu kreisi orientētajās organizācijās un ietekmētu to biedru noskaņojumu. Šādas taktikas mērķis bija palielināt savu ietekmi Lietuvas sabiedrībā, bet 1940. gadā, sākoties PSRS okupācijai, aktīvi piedalīties jaunas valdības izveidē (*Marius Ėmužis*). PSRS ar militāru spēku, ievedot tanku un karavīru vienības Prāgas ielās 1968. gada augustā, pārtrauca Čehoslovākijā uzsākušos demokratizācijas procesus. "Prāgas pavasaris" satricināja Eiropu, arī Latvijas PSR šie notikumi spēcīgi ietekmēja sabiedrības noskaņojumu. Lai attaisnotu PSRS iejaukšanos citas valsts politikā, Latvijas Komunistiskā partija, izmantojot radošo profesiju eliti, uzsāka tendenciozas informācijas kampaņas. To mērķis bija ietekmēt Latvijas sabiedrības uztveri un nepieļaut PSRS politiku nosodoša noskaņojuma veidošanos (*Luboš Švec*). Latvijas televīzijā 1969. gada 30. septembrī bija norisinājies skandalozs notikums: vairāki jauni dzejnieki atteicās piedalīties tiešā ētera raidījumā. Tā bija spontāna protesta forma, lai izteiktu solidaritāti ar Imantu Ziedoni, kuru pēdējā brīdī ideoloģisku apsvērumu dēļ svītroja no raidījuma satura. Šis gadījums izsauca saasinātu Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas reakciju, kuras funkcionāri centās panākt, ka mākslas aprindas nosoda dzejnieku grupas rīcību. Partijas uzsāktās kampaņas ideoloģiskais mērķis bija demonstrēt kontroli publiskajos medijos un spēju disciplinēt radošo profesiju pārstāvjus (*Toms Zariņš*). Politiskās pārmaiņas Latvijas PSR sabiedrībā, kuras, sākoties t. s. atkusnim PSRS, iniciēja un vadīja Latvijas Tautas fronte, kopš 1988.–1989. gada bija vērstas 1940. gadā zaudētā valstiskuma atjaunošanas virzienā. Latviešu emigrācija Rietumu pasaulē šajā īsajā laikposmā mobilizēja ievērojamus resursus

Atmodas procesa atbalstam. Par šādu ietekmīgu latviešu diasporas rīcības formu kļuva LTF atbalsta grupu dibināšana Rietumu valstīs. Šīs parādības izpēte atklāj līdz šim maz zināmās ideoloģiskās un politiskās pārmaiņas diasporas sabiedrībās (*Kristīne Beķere*). Lielbritānijas sūtniecības Rīgā darbinieki 1939. gada rudenī bija liecinieki dramatiskiem notikumiem – Latvijas vāciešu izceļošanai. Savas refleksijas par vērojumiem Latvijas sabiedrībā, it sevišķi par latviešu un vāciešu dažādu aprindu attieksmi pret notiekošo šie diplomāti fiksēja ziņojumos Ārlietu ministrijai Londonā. Šie vērtīgie vēstures avoti ir lasāmi angļu un latviešu valodās ar plašiem skaidrojumiem komentārā (*Ēriks Jēkabsons*).

Vērīgu un kritisku lasītāju recenzijas atklāj svarīgo un interesanto par pētījumiem, kuru rezultāti publicēti 2022.–2025. gadā: monogrāfiskajos darbos par piedzimšanas un atdzimšanas motīva attēlojumu uz 12.–13. gadsimta kristāmajiem traukiem Baltijas jūras reģionā un krusta karotāju retorikā, par politiskajām un sociālajām pārmaiņām Rīgā pēc Livonijas kara, pilsētai nonākot Polijas-Lietuvas varas sistēmā un pārvaldē 1581.–1621. gadā, par Kuldīgu un Kurzemes-Zemgales hercogistes kopā savītās vēstures dažādām epizodēm Eiropas politisko procesu kontekstos laikposmā no 13. līdz 20. gadsimtam, par bēgļu un migrācijas procesu, kuru izraisītājs bija Pirmais pasaules karš, sociālo, finansiālo un institucionālo nodrošinājumu Eiropas valstīs 1914.–1920. gadā, par kvīriem padomju Latvijā kā noklusētu un klusējošu sabiedrības daļu, kuras atšķirīgā seksualitāte bija sociālas un fiziskas marginalizācijas un izstumšanas iemesls padomju varas represīvajā sistēmā 1954.–1991. gadā, un par latviešu historiogrāfijas vēstures formēšanās ceļiem un neceļiem no 19. gadsimta līdz mūsdienām, personībām un arvien pietrūkušo kritisko vēsturisko pašrefleksiju.

Piemiņas vārdi ir veltīti Jirgenam fon Ungernam-Šternbergam (*Jürgen von Ungern-Sternberg*, 21.04.1940.–14.04.2025.), Bāzeles Universitātes antīkās vēstures profesoram, dāsnam mecenātam un Bernharda Holandera balvas dibinātājam, un Pjotram Henrikam Losovskim (*Piotr Henryk Łossowski*, 25.02.1925.–26.07.2025.), Polijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta pētniekam un profesoram, izcilam Baltijas valstu un Centrālās un Austrumeiropas vēstures speciālistam. Zaudējuma brīžos, ja tie ir mūsu draugi, domubiedri, tuvie un mīļie, īstos vārdus atrast ir grūti. Iespējams, ka tad atskārstam, ka par maz viņus pazinām un par maz teicām, cik ļoti mums "esat svarīgi". Paliek šo divu izcilo, cita laikmeta zinātnes kultūras liecinieku radītās grāmatas un atmiņas.

Šī *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numura ceļš aizsākās viegli un rotaļīgi, taču beigu posmā tas līkumoja garās cilpās un redakcijas darbu fināls tuvojās gausi. Beidzot darbs ir galā. Esmu pateicīgs autoriem un autorēm par pacietību un izturību, sapratni un atbildīgo attieksmi kopīgajā darbā ar tekstiem. Atkārtošu vēl nesen teikto, ka katrs zinātniska žurnāla numurs, kas pretendē uz augstu

kvalitāti, pieprasa vērību pret detaļām un kopējo kontekstu, skaidru konceptuālu redzējumu un pārdomātu intelektuālo, tehnisko un finanšu resursu ieguldījumu. Tāpēc šis darbs var būt nogurdinošs un spēku izsmeļošs, tajā pazūd laiks un kāda daļa dzīves. Es vēlos pateikties latviešu valodas literārajai redaktorei Inārai Stašulānei un angļu valodas literārajai redaktorei Antrai Legzdiņai par pūlēm un rūpību, kā arī Latvijas Universitātes Akadēmiskā apgāda personālam un Latvijas Universitātei par atbalstu.

Godātās lasītājas un lasītāji, es novēlu Jums patīkamus mirkļus, kritiski lasot šo žurnāla numuru! Ja Jūs atklāsiet, ka vēstures zinātne ir vieta, kur bez aizspriedumiem un brīvi varat tuvoties savai vai svešai un noliegtai vai neērtai pagātnei, tad spēsim cieņpilni sarunāties par mūsu tagadni.

Andris Levāns
Rīgā, 2025. gada 10. septembrī

HISTORY AND WAR. EXPERIMENTS IN THE IMAGERY OF THE PAST AND THE CULTURE OF SCIENCE

If "history" is written to serve as a tool for legitimising political choices, then the science of history urgently needs a "technical review". The science of history can be defined as forms of thinking and writing that describe and depict past events, people, and their deeds. It is possible that, in the absence of critical scientific reflection on the writing of "history", the image of the past follows the whispers of collective expectations: the difficulties and confusion of the present make us wait for someone who will do the hard work in my/our place, and that could be some kind of archetypal hero. Historical narratives, in the name of noble intentions, create such heroes, their cult, liturgy, and hagiography. Close to such monsters of historical imagination are war, struggle, powerful words, and death.

The war in Ukraine continues, and Russia's political elite pursues its imperial dream over piles of corpses, destroyed cities, and scorched earth. How does the war nearby influence the science of history and the style of historical thinking and writing, the choice of research topics and focus? Does the war reveal the previously unnoticed, seemingly insignificant, which now becomes glaringly obvious and important? Does war also force scholars to grow up and finally realise that it is possible, more than 30 years after regaining independence, to remain stuck in the historical narratives of the Russian Empire out of convenience or naivety? It is precisely these narratives that can be and still are a comfort zone for historical thinking in post-Soviet society.

History written amid the din of war takes on a different tone. It is possible that the proximity of danger and death gives rise to other, more direct questions about the past and ourselves. When the public sphere is thick with speeches and opinions tinged with apocalyptic biblical imagery, war seems appropriate and takes on familiar features. Precise terms, arguments, and rational judgments seem to be the only way to explain the incomprehensible: why did this happen, and why to us? War is death and destruction. That is precisely why there are discussions, including about the culture of science in Latvia, that cannot be postponed.

This issue of the *Journal of the Institute of Latvian History* includes new research by authors who continue to explore topics previously initiated in European and Latvian history, revealing details of past events unknown to us, offers original interpretations of source material, and brings us closer to unusual answers

to complex questions. The social dynamics of the formation of the Eastern Baltic cultural space allow us to understand, for example, the evidence of ancient settlements discovered in the vicinity of Lake Lubāns: archaeological material, focusing on specific groups of finds, allows us to focus on specific areas and forms of social, mental, and technical expression of human societies. The study of ceramic fragments provides knowledge about the material processing and manufacturing technologies of dishes and other objects, which helps to date the origin of these artefacts to approximately 5500 to 3900 BC and identify their affiliation with the Narva ceramic tradition (*Kerkko Nordqvist, Aija Macāne, Irina Khrustaleva, Aivar Kriiska*). The allegory of the Trojan horse can be used to describe the change in strategy of the Lithuanian Communist Party beginning in 1934, and especially after the 7th Congress of the Comintern, to infiltrate left-wing organisations and influence the attitudes of their members. The aim of this tactic was to increase its influence in Lithuanian society, but in 1940, with the beginning of the Soviet occupation, to actively participate in the formation of a new government (*Marius Ėmužis*). The USSR used military force, sending tanks and troops into the streets of Prague in August 1968, to halt the democratisation process that had begun in Czechoslovakia. The Prague Spring shook Europe, and these events also had a strong impact on public sentiment in the Latvian SSR. To justify the USSR's intervention in the politics of another country, the Latvian Communist Party, using the creative elite, launched a campaign of biased information. Its aim was to influence the perception of Latvian society and prevent the formation of anti-USSR sentiment (*Luboš Švec*). On 30 September 1969, a scandalous event took place on Latvian television: several young poets refused to participate in a live broadcast. It was a spontaneous form of protest to express solidarity with Imants Ziedonis, who was removed from the broadcast at the last minute for ideological reasons. This incident provoked a sharp reaction from the Central Committee of the Communist Party of Latvia, whose officials tried to get the art community to condemn the poets' actions. The ideological goal of the campaign launched by the party was to demonstrate control over the public media and the ability to discipline representatives of the creative professions (*Toms Zariņš*). The political changes in Latvian society, which were initiated and led by the Latvian Popular Front at the beginning of the so-called thaw in the USSR, since 1988–1989, had been aimed at restoring the statehood lost in 1940. During this short period, Latvian emigration to the Western world mobilised considerable resources in support of the Awakening process. One such influential form of action by the Latvian diaspora was the establishment of LPF support groups in Western countries. Research into this phenomenon reveals little-known ideological and political changes in diaspora communities (*Kristīne Beķere*).

In the autumn of 1939, employees of the British Embassy in Riga witnessed dramatic events – the departure of Germans from Latvia. These diplomats recorded their reflections on their observations of Latvian society, particularly the attitudes of various Latvian and German circles towards the events, in reports to the Foreign Office in London. These valuable historical sources are available in English and Latvian with extensive explanations in the commentary (*Ēriks Jēkabsons*).

Reviews by attentive and critical readers reveal important and interesting aspects of research published between 2022 and 2025: monographic works on the depiction of birth and rebirth motifs on 12th–13th century Christian vessels in the Baltic Sea region and in the rhetoric of the Crusaders, on political and social changes in Riga after the Livonian War, the city's entry into the Polish–Lithuanian power system and administration in 1581–1621, various episodes in the intertwined history of Kuldīga and the Duchy of Courland and Semigallia in the context of European political processes from the 13th to the 20th century, the refugee and migration process caused by the First World War, social, financial, and institutional security in European countries from 1914 to 1920, about queers in Soviet Latvia as a hidden and silent part of society, whose different sexuality was a reason for social and physical marginalisation and exclusion in the repressive system of Soviet power from 1954 to 1991, and on the paths and pitfalls of Latvian historiography from the 19th century to the present day, personalities and the ever-lacking critical historical self-reflection.

The commemorative words are dedicated to Jürgen von Ungern-Sternberg (21 April 1940 – 14 April 2025), professor of ancient history at the University of Basel, generous patron of the arts, and founder of the Bernhard Hollander Prize, and Piotr Henryk Łossowski (25.02.1925–26.07.2025), researcher and professor at the Institute of History of the Polish Academy of Sciences, an outstanding specialist in the history of the Baltic States and Central and Eastern Europe. In times of loss, when it is our friends, kindred spirits, loved ones and close ones who are gone, it is difficult to find the right words. Perhaps then we realise that we knew them too little and said too little about how much they meant to us. What remains are the books and memories created by these two outstanding witnesses to the scientific culture of another era.

The journey of this issue of the *Journal of the Institute of Latvian History* began easily and playfully, but in the final stages it took a few twists and turns, and the editorial work was slow to reach completion. Finally, the work is done. I am grateful to the authors for their patience and perseverance, understanding and responsible attitude in working together on the texts. I will repeat what I said recently, that every issue of a scientific journal that aspires to high quality

requires attention to detail and the overall context, a clear conceptual vision, and a thoughtful investment of intellectual, technical, and financial resources. Therefore, this work can be tiring and exhausting, consuming time and a part of one's life. I would like to thank Latvian literary editor Ināra Stašulāne and English literary editor Antra Legzdiņa for their efforts and diligence, as well as the staff of Academic Publishing of University of Latvia and the University of Latvia for their support.

Dear readers, I wish you pleasant moments as you critically read this issue of the journal! If you discover that historical science is a place where you can freely and without prejudice approach your own or someone else's past, whether it be denied or uncomfortable, then we will be able to talk respectfully about our present.

Andris Levāns
Riga, 10 September 2025

© 2025 Andris Levāns, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)